

Prema tome, hrvatski je književni jezik dobio ustavnu sankciju i kao naziv i kao standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, a priznaje mu se i ravnopravnost s jezicima svih bratskih naroda u jugoslavenskoj federaciji. Tako su stvoreni osnovni uvjeti da se hrvatski književni jezik razvija u skladu sa svojom prirodom i sa svojim bogatim naslijedom.

LINGVOSTILISTIČKO PROUČAVANJE HRVATSKOGA JEZIKA

Vatroslav Kalenić

0. Povede li se riječ o stilističkom proučavanju hrvatskoga jezika, često se sama po sebi nameće misao kako je jezična stilistika u nas gotovo nepoznata i skoro nerazvijena znanstvena disciplina, disciplina koja je ostala dužna gotovo na svako pitanje o stilskom funkcioniranju izraza, te da je u drugih naroda urađeno mnogo više negoli u nas. Pa ipak, pomnjevija potraga za izvorištima hrvatske stilističke misli odvest će nas u relativno daleku prošlost.

Već godine 1869. objavio je Adolfo Veber raspravu »O slogu hrvatskom«,¹ tj. o stilu hrvatskoga jezika. Djelo nije stilističko samo po naslovu, već je u nekim svojim zapažanjima gotovo suvremeno, lingvostilističko, ako ne po rezultatima, a ono po izboru lingvostilističkih činjenica i po klasifikaciji. Veber npr. piše:

»3. Kad hoćemo da ojačamo značenje koga glagolja, pretvaramo ga u shodan samostavnik glagoljni uz pomoćni glagolj; n. p. miesto: »Ljudi stadoše vikati«, kažemo: »Stade vika ljudih.« Ovako piše i Vuk (Pr.): »A svrake stane kreka.«

»4. Često mećemo u istoj namieri samostavnik miesto pridavnika; n. p. »liepota dievojka« miesto »liepa dievojka.« Prama ovomu pravilu piše Kurelac: »Po njoj (knjizi) teku vode studenice, vode ozdravnice.« (R.) Pače i narod veli u pjesmi: »I daj meni sablju postalicu.«²

Kao što se vidi, Veberove misli nisu samo savjeti kako treba bolje i ljepše pisati, nisu dakle samo sugestije iz tzv. teorije pismenosti, već su i konstatacije o jedinicama kolektivne stilistike hrvatskoga jezika, koje na neki način moraju ući u svaku suvremenu lingvostilističku klasifikaciju. To isto pokazuju i podnaslovi Veberove rasprave: »I. Samostavnikom naznačujemo objekt, česti mu i saveze; II. Samostavnikom naznačujemo pojedine misli; III. Samostavnikom ojačavamo glavne misli; IV. Kako se uklanjamo samo-

¹ Rad JAZU, knjiga VIII., Zagreb, 1869.

² O. c., str. 114.

stavnikom abstraktnim.«³ I druga Veberova stilistička rasprava: »O naravi hrvatske izreke«⁴ u mnogim je svojim pojedinostima sasvim stilistička: I. Slobođa hrvatske izreke; II. Jednostavnost hrvatske izreke; III. Razumljivost hrvatske izreke; IV. Zorovitost hrvatske izreke; V. Simetrija hrvatske izreke.«⁵

Tako je Veber, uz mnoge druge zasluge u proučavanju hrvatskoga jezika, stekao zaslugu i pročelnika hrvatske stilističke misli. Ma koliko se njegova stilistika morala pozabaviti i pitanjima opće teorije pismenosti, naročito u odnosu na latinski i njemački jezik, Veberu pripada čast što je među prvima naslutio tu tzv. treću dimenziju jezika, u kojoj prvenstveno vrijede suodnosi jezičnoga sklada i harmonije.

Dvije godine poslije drugoga Veberova rada izišla je knjiga Ivana Filipovića: »Kratka stilistika za građanske i višje djevojačke škole«, Zagreb, 1876.⁶ U njoj je već tada⁷ sakupljeno gotovo sve što se pod pojmom stilistike dugo vremena održalo u hrvatskoj znanstvenoj misli. Filipovićeve knjige je kombinacija teorije pismenosti i teorije književnosti, ilustrirana primjerima iz hrvatske, a ponešto i iz srpske beletristike: citatima iz djela Mažuranića, Utješinovića, Kukuljevića, Špun-Stričića, Šenoe, Zmaj Jove, Demetra, Gaja, Trnskoga, Preradovića, Tomića, Kačića-Miošića, Radičevića, Sundečića, Milorada Popovića i dr. Knjiga najprije obuhvaća »obični dio« s tematikom: »Slog. Prozaički i pjesnički slog. Svojstva sloga, kojimi se postizava razumljivost. Kad govorimo, da se obaziremo na obični način govora. Kad govorimo jasno (bistro). Kad govorimo točno. Kad govorimo u savezu. Svojstva sloga, kojimi se postizava povolja. Kratkoća. Blagoglasje. Dostojanstvo. Život.« Dalje slijedi nabranje i opis tropa i figura (zajedno s citatima), što ih poznajemo iz svake teorije književnosti. Već u Filipovića se nalazi gotovo sve što će kasnije (samo u drukčijoj klasifikaciji i suvremenije) ponoviti i Maretić,⁸ a i mnogi drugi. Štoviše, u posebnom dijelu Filipović ne samo što spominje i obrađuje: »Prozaički slog. Poslovni slog (oglasi, zadušnice, naputnice, punomoćja, poručanstvenice, priznanice, oporuke, dopise, listove ...).

³ O. c., str. 111.–120.

⁴ Rad JAZU, knjiga XXVIII., Zagreb, 1874.

⁵ Podnaslovi cit. djela, str. 183.–190.

⁶ Knjiga je napisana po uzoru na sličnu češkoga stilistika Vojtěcha Lešetického.

⁷ Radi ilustrativne usporedbe spominjem da je Filipovićeve knjige u biti koncipirana potpuno jednako kao i najpoznatiji suvremeni udžbenik s toga područja, tj. kao Dragiša Živkovića, Teorija književnosti sa teorijom pismenosti, Sarajevo, 1965.⁷ Ovo isto tako vrijedi i za poznati udžbenik stilistike Franje Petračića i Đure Zagode, Za Hrvatsku čitanku (poetika, stilistika i proza), Zagreb, 1924.⁹

⁸ Maretić u svojoj Stilistici ne spominje ni Vebera ni Filipovića, iako se oni očito mogu smatrati njegovim prethodnicima. Štoviše, na str. 577. drugoga izdanja Maretić kao da obračunava s koncepcijom Filipovićeve knjige, ali posve neuvjerljivo, pa i netočno, tvrdeći npr. da sadržaj ne utječe na stil!

Opis. Razgovor (dialog). Poučni slog. Razprava. Historički slog. Govornički (retorički) slog. Crkveni govor. Politički govor. Sudbeni govor. Društveni govor«, itd., već govori i o tzv. jednostavnom, srednjem i uzvišenom stilu. Kako li je i danas aktualna Filipovićeva poruka: »Nesmisao pravimo, kad govorimo o stvarih, kojih sami dobro nerazumijemo; kad rabimo rieči neprikladne i neumjesne; kad si sami protuslovimo; kad rabimo fraze neobične; kad u stavcih izpuštamo ili skraćujemo rieči, kojim se nije lako dosjetiti; kad preveć mnogo stavaka spajamo i izpreplećemo, tako da je teško razaznavati glavne stavke od podređenih, te savez misli sliediti; kada rieči i stavke nepazljivo ili nemarno redamo ili je razstavci točno neodjeljujemo. Tim ne riedko biva, da svoje misli nejasno ili dvojbena izrekemo.«⁹ Našavši se, međutim, i u toj trećoj jezičnoj dimenziji, Filipović je očito naslutio i nove i osobite mogućnosti u proučavanju funkcije jezičnoga izraza, makar se tome nije ni htio ni mogao sasvim decidirano posvetiti. Tako npr. na nekim mjestima nailazimo na sasvim lingvostilističke opažaje:

»*Izazivanje* izražava nekakovu želju, koju bi nekome silom postići rada; n. pr.

*Sini, zoro, sini, kad me bježi sanak,
 Ti mi mrak izmini vodeć bieli danak!
 Tako ti sunašca i danka, o zoro,
 Nemoj mi srsašca kinit, sini skoro!
 Jeda te san tavnj, da na ružah spava,
 On moj zlotvor glavni, jošter zadržava?
 Tako ti sunašca i danka, o zoro,
 Nemoj mi srsašca kinit, sini skoro!*

A. Kanižlić«

Podcrtavanje je Filipovićevo. Kad bismo danas lingvostilistički komentirali ove stihove, spomenuli bismo osobite mogućnosti vokativa i imperativa u apostrofiranju (čestog postupka u literarizaciji jezika), naveli bismo oblike tzv. zaklinjanja, govorili bismo eventualno o pokušaju identifikacije s čitaocima preko stalnih jezičnih kategorija (o tzv. stalnoj jezično-funkcionalnoj maniri) itd. – ali bi Filipovićevo odvajanje ostalo!

Nastavljač Veberova i Filipovićevo rada u praktičnoj stilistici postao je potkraj 19. stoljeća Tomislav Maretić.¹⁰ Nazvavši svoje djelo stilistikom, za dugo je godina bio u hrvatskoj jezičnoj znanosti uzorom, a i identifikatorom

⁹ Ivan Filipović, *Kratka stilistika*..., str. 11.

¹⁰ Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899. i 1931.

svega onoga što se smatralo predmetom stilistike. Naslanjajući se na izuzetne znanstvene kvalitete gramatike, Maretićeva se stilistika mahom javljala i kao jedina mogućnost stilističkoga određivanja i kao završna presuda o krajnjem dometu stilističke procjene. Mnogim je Maretićevim proučavateljima međutim promaklo da mu je stilistika samo dio opće jezične stilistike, odnosno da bi joj trebalo izmijeniti suviše općenit naziv »stilistika« u precizniji: praktična stilistika ili teorija pismenosti.¹¹

0.1. Ma koliko je Maretićevo djelce za mnogo godina prekrilo u hrvatskoj lingvističkoj misli i ono što je teorija pismenosti, a i ono što danas nazivamo lingvostilistikom, pravo stilističko proučavanje mogućnosti hrvatskoga jezika neprestano se u mnogih i jezičnih i književnopovijesnih znanstvenih radnika nametalo samo po sebi. U gramatikama i drugim udžbenicima¹² uz pojedine se kategorije dodavala odredba o »poetskoj« uporabi, u rječnicima¹³ su se upotrebljavali uži klasifikatori »služi u pjesničke svrhe«, napisani su mnogi članci¹⁴ sasvim stilističkoga karaktera, a izdane su i knjige¹⁵ ili su napisane stilističke monografije o pojedinim hrvatskih piscima.¹⁶

1.0. Kada bi bilo moguće sabrati na jednom mjestu sve što je dosada napisano o lingvostilističkim mogućnostima i osobitostima hrvatskoga jezika, bilo bi sasvim očito i jasno da to pak, na kraju krajeva, nije malo i da bismo time na neki način ipak morali biti zadovoljni. Usporedba s drugim jezicima više bi pokazala da zaostajemo u pojedinim zahvatima lingvostilističke metode negoli u količini (i povijesnoj i suvremenoj), naravno ako tu količinu shvatimo relativno. Pokazalo bi se, osim toga, da nama najviše nedostaje tzv. udžbeničke literature i raznovrsnih priručnika. Ali to, na žalost, nije samo kronična boljetica naše lingvostilistike, već i drugih jezičnih i znau-

¹¹ Usp. o tome moj članak: Maretićeva stilistika, Jezik, XIV, 3, Zagreb, 1966/67.

¹² Samo nekoliko primjera: Tomislav Maretić, Gramatika i stilistika..., str. 117.; Ljudevit Jonke, Suvremeni naš književni jezik (skripta), Zagreb, 1956., str. 193.; Brabec-Hraste-Živković, Gramatika hrvatskosrpskoga jezika, Zagreb, 1961.⁴, str. 46.; Mihailo Stevanović, Savremeni srpskohrvatski jezik, I, Beograd, 1964., str. 199.; Težak-Babić, Pregled gramatike hrvatskosrpskoga jezika, Zagreb, 1966., str. 131.; tako i: Matej Sova, Uvod u shvaćanje književnog djela, Zagreb, 1955.; Uvod u književnost, Zagreb, 1961.; Frangeš-Šicel-Rosandić, Pristup književnom djelu, Zagreb, 1964.³ i dr.

¹³ U svakom se rječniku mogu naći uže (lingvostilističke) odrednice: dem. (deminutiv), euf. (eufemizam), fam. (familijarno), fig. (figurativno, preneseno značenje), hip. (hipokoristik), iron. (ironično), nar. pjesn. (narodno pjesništvo), neol. (neologizam), poet. (poetski), razg. (razgovorno), vulg. (vulgarno), zast. (zastarjelo) itd.

¹⁴ Najviše ih je objavljeno u časopisima »Jezik« i »Umjetnost riječi«, ali i u mnogim drugim publikacijama.

¹⁵ Npr. knjige P. Guberine, I. Frangeša, A. Flakera, Z. Škreba, K. Pranjica i dr.

¹⁶ Npr. Vladimir Anić je napisao monografiju o jeziku i stilu Ante Kovačića, Krunoslav Pranjić o jeziku i stilu Matoševe pripovjedačke proze, Vatroslav Kalenić o jeziku i umjetničkom izrazu Augusta Šenoae.

stvenih disciplina uopće. Prednost je drugih naroda upravo u tome: gotovo svuda nailazimo na djela koja popunjavaju upravo takvu lingvostilističku prazninu.¹⁷

1.1. Najveći i najteži zadatak hrvatske lingvostilistike leži u pisanju monografija o pojedinim hrvatskim najznačajnijim piscima. Ono što je dosada urađeno doista je relativno malo¹⁸ i jedva može poslužiti za najopćenitiji statistički presjek. Zbog osobita načina istraživanja jezičnoga izraza pojedinog pisca monografija je najpogodniji način da se dođe do pouzdanih i provjerenih podataka o tome kako funkcionira jezik u djelima istoga pisca. Monografija omogućava i vertikalno i horizontalno ispitivanje, a omogućava i veoma podrobne analize, koje su inače nedostupne u drugim oblicima istraživanja. Niz takvih monografija omogućio bi, naravno, ono najidealnije rješenje: dobili bismo čvrste podatke o tipičnosti funkcija hrvatskoga jezika, o stalnim upotrebama i njihovu povijesnom javljanju i odumiranju, o njihovoj motiviranosti, o njihovoj zavisnosti od književnih oblika u kojima su upotrebljene, a naravno i o tome u kakvu su suodnosu pisci međusobno, i oni koji su živjeli i stvarali istodobno i oni koji su živjeli raznodobno. Nažalost, monografije su, upravo zbog velika posla koji treba obaviti, u sadašnjem trenutku ono što nam je i najnedostupnije. Zbog toga nikako ne bi trebalo čekati na tzv. bolje prilike koje bi nam, eventualno, donijele desetak-petnaestak monografija, već bismo se ipak morali prihvatiti i onoga posla što bismo ga mogli obaviti već sada.

A taj obavljivi posao jest lingvostilistički »inventar«. Morali bismo od niza pojedinačnih kategorija hrvatskoga jezika probirati (lingvostilistički odvojiti) one koje su stilotvorne, i to podjednako i one koje se nalaze virtualno u hrvatskom jeziku i »vlasništvo« su stilotvornih mogućnosti hrvatskoga jezika, ali i one kategorije koje su stvorili (izmislili i varirali) i pisci pojedinci da bi na pojedinim mjestima samo nekih svojih djela i s t a k l i smisao svoje kreacije. Takav bi inventar bio ona prva selekcija koja bi naprosto jasnije omogućila i pojedinačno ispitivanje, ali i povezanost s drugim cjelinama.¹⁹ Niz načelnih pitanja bio bi odmah vidljiviji: postalo bi jasnije što je već urađeno u pojedinim raspravama i člancima, na koje pisce treba proširiti ista

¹⁷ Takva su npr.: Marcel Cressot, *Le style et ses techniques*, Pariz, 1959.; A. I. Efimov, *Stilistika hudožestvennoj reči*, Moskva, 1961.; A. N. Gvozdev, *Očerki po stilistike ruskogo jazyka*, Moskva, 1955.; Mária Ivanová-Šalingová, *Štylistika*, Bratislava, 1965.; Halina Kurkowska-Stanisław Skorupka, *Stylistyka polska zarys*, Varšava, 1959.; Jules Marouzeau, *Précis de stylistique française*, Pariz, 1950.; D. E. Rozenal', *Praktičeskaja stilistika ruskogo jazyka*, Moskva, 1968.; B. V. Tomaševskij, *Stilistika i stihosloženie*, Lenjingrad, 1959.; V. V. Vinogradov, *Stilistika – teorija praktičeskoj reči – poetika*, Moskva, 1963. i dr.

¹⁸ V. bilješku 16.

¹⁹ Jedan od najvećih nedostataka sadašnjeg stilističkog proučavanja jest upravo fragmentarnost, necjelovitost i razdobljenost. Radovi su osim toga razbacani po različitim publikacijama, što opet na svoj način otežava kompletniju sintezu.

ispitivanja, ali bi postalo jasnije gdje se nalaze i potpune praznine ili nejasnoće. Takav ispunjeni i opisani inventar postao bi okosnicom lingvostilističke gramatike hrvatskoga jezika, djela koje je gotovo najpreče u hrvatskoj jezičnoj znanosti, ne želimo li zbilja dokraja zaostati za suvremenom lingvističkom misli.

2.0. Lingvostilistika, dakle, ima svoj temelj i svoje polazište u jezičnim kategorijama, ali u njima se niti ne iscrpljuje niti se u njih zatvara. Jezična je kategorija u njoj samo mjerna jedinica, koja je, u osobitoj jezičnoj upotrebi, opterećena, obogaćena, oplemenjena funkcionalnošću, pa se upravo u toj sveukupnosti ostvaruje ona cjelovitost zbog koje je upotrebljena i pružena za spoznaju. Sam po sebi se tako nameće zaključak kako je lingvostilistika odredljiva samo u jednom: u svojim polazištima, u svojim temeljima, a kako svako daljnje kretanje, svaka daljnja nadogradnja vodi u područja koja su, barem posredno, jezično irelevantna: vodi u područje estetike, etike, ideologije, povijesti, nacionalnosti i nacionalne geografije, religije, književne teorije, književne povijesti itd. Tako smo se ujedno i odjednom našli i pred najvećom teškoćom i lingvostilistike i bilo koje druge stilistike (atributi su ovdje sasvim sporedni), naime pred činjenicom da stilova i stilistike svuda ima, da su oni, štoviše, integralna kategorija svake, pa prema tome i jezične ekspresije, da su oni uostalom neodvojivi dijelovi bilo kojega trajanja ili postojanja. Pa ipak se niti lingvostilistik niti tko drugi ne može i ne smije zaustaviti na toj jalovoj spoznaji, već sasvim racionalno mora »odrediti svoj djelokrug«, ako želi postići barem minimum koristi. Što će mu se pri tome često dogoditi da vrludavo prelazi granice između lingvostilistike i književne povijesti, ne može mu se ozbiljno zamjeriti. Jer ta je granica često »tanja od oštrice noža«, jer je katkad i nema, a katkad se može načiniti samo umjetno.

2.1. I evo nas tako do prvoga neveselog problema u području lingvostilistike: dokle doseže onaj minimum interesa koji će osigurati cjelovitu praktičnu obavijest, ali će pri tome ostati u razumnim granicama i lingvostilistike i totalnosti koju lingvistički znak predstavlja? Jer, mislim da je izvan sumnje, lingvostilistik se mora na jednom mjestu zaustaviti i svoj posao prepustiti drugomu, ako želi, u najgorem slučaju, izbjeci banalnim greškama ili simplifikacijama, ili, u najboljem slučaju, ako želi izbjeci enciklopedičnosti ili zamornoj eruditivnosti. A svemu se tome gotovo samoubijateljski, nemoćno kao žrtveno janje ili naivno dijete, izlaže svaki onaj tko pokuša poći, npr. u Krležinu jeziku, od lingvostilskih pravopisnih osobina pa preko Krležina odgoja, obrazovanja, preko hrvatskih i evropskih »izama«. estetskih, povijesnih i političkih činjenica, kulturnih, književnih i nacionalnih i

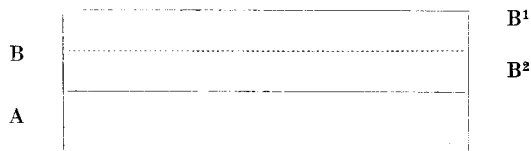
drugih vrednota te dospjeti tamo negdje u godine iza prvoga svjetskoga rata, u hrvatsko ljevičarstvo između dva rata, u Agram i Vidov-dan, među Supila, Meštrovića, Radića, Pašića, Karadorđevića itd., itd.²⁰

2.2. Ma koliko da je stilska obavijest složena, slojevita, mnogostruka, kompleksna, pa i komplicirana, ma koliko da uvijek krije u sebi mogućnost ostatka koji je racionalno nerazložljiv i neobjašnjiv, mislim da jezični stilistik u pristupnoj klasifikaciji neće pogriješiti ako se odluči na opis triju osnovnih vrednota:

2.3. A. Ponajprije se mora pozabaviti jezičnom normom, jezičnim standardom, dakle jezikom koji prvenstveno služi sporazumijevanju, ili, drukčije rečeno, mora se pozabaviti jezičnom obaviješću koja je prvenstveno znak za identifikaciju (nominalizaciju) stvarnosti. Npr. jesen = godišnje doba; grafički bi se ovaj prostor (dakako vrlo pojednostavnjeno) dao prikazati ovako:

2.4. B. Stilski dodatak, novi sloj, nova vrijednost koja se dodaje na osnovicu A. Npr. jesen = starost, umor, zamiranje, slutnja na smrt itd. Grafički prikazano izgledalo bi to ovako:

Međutim upotrebna stilotvorna vrijednost dodatka B može biti dvojaka: B₁: ona može biti stalna jezična osobina, tj. u našem primjeru hrvatskoga jezika, pa u tom slučaju govorimo o kolektivnoj stilotvornosti i kolektivnoj stilistici. Ta je stalna osobina označena ili nekim osobitim znakom, ili, vrlo često, i svojom upotrebnom količinom, tj. čestotom. Takav bi npr. bio oblik *druzi* (B₁) prema obliku *drugovi* (A) ili *dažd* (B₁) prema obliku *kiša* (A). Taj sloj (B₁) jest onaj sloj koji je dosada, u većoj ili manjoj količini, bio uključivan u gramatike književnog jezika, ili u rječnike, s odrednicama: figurativno, upotrebljava se u pjesničkom jeziku, služi u stilske svrhe, pjesnička riječ, itd. Osnovna osobina ovoga sloja jest u tome što je riječ o kategorijama kojima je autor – hrvatski narod! Mi naime ne moramo, a nije ni potrebno, tragati za vremenom kada je *dažd* značio isto što danas znači *kiša*

²⁰ Problemi se toliko kompleksno javljaju da ih je često puta teško obraditi čak i u monografijama.

(makar će se kod ponekih jedinica morati povesti računa o povijesnoj okosnici i o prijelomu u sadašnju stilotvornost), ili kada su *druzi* značili isto što i *drugovi*, bez obzira na to što se, možda, ne može konstatirati isti odnos za paralelu: *ključi : ključevi*. (Ali u jezičnom ritmu broj je slogova neobično relevantan.)

Drugi dio sloja B (tj. B₂) jest individualan, autorski jezični postupak, pa pri njemu govorimo o tzv. autorskoj stilotvornosti i o autorskoj stilistici. To su ona jezična ostvarenja koja su specifična autorova tvorba (ili upotreba), stvorena za potrebe konkretnoga književnoga teksta: npr. u Krleže česta upotreba germanizama (Agram!), a u nekoga bosanskoga pisca bit će npr. česta upotreba turcizama (Orijent!). Ovaj se dio sloja B, tj. sloj B₂, uglavnom nije obrađivao u gramatikama hrvatskoga jezika, ali je zato bio predmetom istraživanja brojnih jezično-stilskih članaka, rasprava, studija. Razumljivo je da se granica između slojeva B₁ i B₂ ne može uvijek točno utvrditi, pa je tu početak onih teškoća što su prije bile spomenute, odnosno da su stalne stilske osobine hrvatskoga jezika (B₁) i autorske stilsko-jezične osobine (B₂) nerazmršivo i neraskidivo prepletene, tako da bi umjetno odvajanje bilo pravo nasilje. Jer, opet ne treba zaboraviti, jezično-stilska kreacija, ta stilska jedinica o kojoj neprestano govorimo, i ne postoji bez svoga pravog, u p o r a b l j e n o g a oblika, što znači da je autorski dio (B₂) prisutan u bilo kom obliku, pa makar samo u i z b o r u²¹ upravo toga jezičnoga sredstva.

2.5. C. Ukupnost obavijesti, tj. pravo značenje svih slojeva u konkretnom tekstu konkretnoga pisca (informatora). Dakle grafički:

ili poput jednadžbe:

$$A + B (B_1 + B_2) = C$$

Na primjer, riječ *Domovina* (veliko D) imat će drugačiju ukupnost značenja C u Kranjčevićevoj lirici, drugačiju u Matoševoj, drugačiju u Krležinoj, drugačiju u Šegedinovoj prozi. U njoj je već na prvi pogled vidljiv povijesni trenutak (faktor vremena), idejni trenutak, trenutak (hrvatske) nacionalnosti, itd. To je upravo prostor gdje tražimo onu tzv. konkretnu »poruku« umjetnika i njegova djela, to je prostor na kome se udaljavamo od jezičnih

²¹ Izbor doživljaja, a i jezičnoga sredstva u njegovu ostvarenju, jedno je od središnjih pitanja u svakoj stilistici. Usp. npr. Zdenko Lešić, Pojam »izbora« kao instrument analize stila, Izraz, XV, 1, Sarajevo 1971.

znakova i ulazimo u svijet estetike, ideologije, povijesti, religije, to je svijet po kojem se kreću književni stilističari, svijet u kojem je vladala ili vlada misao da je stilistika isto što i povijest književnosti. Ali ni vrijednost C, međutim, nije neka samostalna, izolirana cjelina, već naprotiv isto tako neodoljiv splet jezičnih znakova i njihovih pravih značenja, splet koji je bolno komadati. I a k o, i a k o, nažalost – praktički moramo upravo to!

Tu se naime već javlja ono razmeđenje, instituirano u našoj praksi i diktirano prvenstveno praktičnim razlozima, po kojem se lingvostilistika bavila vrijednostima $A + B$ ($B_1 + B_2$), a književna (estetska, kritička itd.) stilistika vrijednošću C. Ali svi nesporazumi, banalne i slučajne greške, nedorečenosti i površnosti, krize u koje su povremeno padali ili pojedini stilističari ili stilistički pokreti potjecale su upravo iz toga što su pojedinci morali izvršiti rez na cjelini obavijesti $A + B$ ($B_1 + B_2$) = C, ali su i morali voditi računa o onome što su odrezali i tako reći bacili kroz prozor. Zato se katkad književni povjesničar (istraživač vrednote C) mora nasmijati naivnostima tvrdnji kad se lingvostilistik, ipak vođen imperativom jedinstva, nađe na tom području, iako je očito da je tu nestručnjak i diletant, ili pak (sada se smije lingvostilistik), kad se književni stilističar, opet vođen imperativom jedinstva, nađe na terenu lingvostilistike, pa u nekoj banalnoj piščevoj grešci, u grešci u prepisivanju, ili u pojedinom glasu, ili pak u »osobitom redu riječi« (iako o osobitom redu riječi nema ni govora) vidi značajno stilsko ostvarenje. Nažalost, takve su nelagode i nevolje stalan pratitelj onoga tko se usudi dirnuti u to komplicirano područje stilistike.

Držeći se jednadžbe $A + B$ ($B_1 + B_2$) = C i uobičajene grupne podjele jezičnih kategorija, suvremena lingvostilistika hrvatskoga jezika morat će se suočiti (između ostaloga) npr. i sa slijedećim odnosima:

3.0. Pravopis

A	B
netko	Netko
jesen	Jesen
sjeverni	Sjeverni
Ivan	ivan
zora	zorah
zvijezda	zviedzah itd.

C

Nepoznat Netko donio je Jesen
u Sjevernu Sobu.

O, sada
kad sve je boja, berba i miris vina
i kada se čuje pjesma Stvari i Živina
i kada mrtvaci viču od čežnje u grobu,
Nepoznat Netko donio je Jesen
na srebrnom pladnju
u sobu:

M. Krleža, Jesenja pjesma

ili:

prozor ženska	bivaju psetoi
gubise unjemu	mjesec ženska
odpasa naniže	iivans lamnig
utamno gubise	četiri tuguju

I. Slamnig, Kvadrati tuge

U oba se primjera susrećemo s protupravopisnim pisanjem velikoga i malog slova (Krleža: »Netko« i dr., Slamnig: »iivans lamnig«) – uz druge jezične neobičnosti – pa je očito da oba pisca upravo na tim mjestima inzistiraju na svojoj poruci: u Krleže je to, u njegovoj ekspresionističkoj lirici, motivacijski sustav, vizionarstvo i dramatičnost, u kojoj se dešava svojevrsna dezintegracija stvarnosti: predmeti postaju osobe (a imena osoba se pišu velikim slovom! – Nepoznat Netko!), koje poput nekih natprirodnih sila ruše čovjekov konvencionalni doživljaj stvarnosti. Veliko je slovo dakle upravo jezični simbol tog novoga svijeta (ili njegove vizije), a nikako ne niti manira ili možda ignoriranje pravopisnog dogovora. Upravo u tome leži onaj »dodatak« u značenju, o kojemu je prije bilo riječi, i predstavlja tipičnu materiju s kojom se, veoma opširno i sustavno, treba pozabaviti lingvostilistika, ali i bilo koja druga stilistika.

Sličan je i Slamnigov postupak, makar je formalno (pravopisno) drugačiji. On od osoba (a te se pišu velikim slovom) pravi predmete (a ti se pišu malim slovom), tj. od vlastite imenice stvara opću. I taj je postupak u stvari znak dezintegracije stvarnosti. Doživljaj stvarnosti u »Kvadratima tuge« jest takav da čovjeka preinačuje u stvar, otuđuje ga od sama sebe i pretvara ga u »nešto«. To »nešto« je ono toliko puta spomenuto »otuđenje«, a u Slamnigovu tekstu znak mu je malo slovo u razdobljenu imenu i prezimenu »iivans lamnig«.

Oba su citata izraziti primjeri kako i pravopisna konvencija odnosno njeuno namjerno rušenje mogu biti direktni znakovi autorove poruke, tj. C-vrijednosti.

3.1. Glasovi

A	B
ili	il
ali	al
mogao	mogo
stajao	stajo
šuti!	šut!
pjevati	pjevat

C

Živa zvijezda s vedrog neba, ševa,
Truni biser pjesme prašnim putima.
Žito šušti, bijeli oblak *snijeva*,
Kukci zuje među cvijetim' žutima.

A. G. Matoš, U travi

Crnu će zimu vrijeme nam dovuć,
Al snijeg te zime neće past,
Zemlju će sunce u proljeće povuć,
Al ono neće sjat i cvast.

D. Cesarić, Pjesma o smrti

Matošev pokrajinski oblik *snijeva* sasvim je vezan, odnosno upotrebljen je kao rima na *ševa*. Zato je očito da je namjerno odabran i podređen upravo osnovnoj Matoševoj namjeri: stvarnost i njen doživljaj kao muzikalizirani oblik, a jezik kao sredstvo te muzikalizacije. Riječ je dakle o odabranu glasu, koji nije samo nosilac osnovne semantičke vrijednosti (to je glagol *snivati*), već o glasu koji funkcionalno, stilotvorno opterećen posebnom svrhom, glazbom u paru *ševa : snijeva*, jer je očito da je taj glazbeni sklad neusporedivo veći od mogućnosti *ševa : sniva* (!?).

Cesarićeva redukcija glasa *-i* (a to je najlabilniji glas u hrvatskom samoglasničkom lancu) naslanja se na istu i tipičnu takvu redukciju, koja se najčešće susreće u razgovornom hrvatskom jeziku. A Cesarićeva poezija, njen mentalitet i sustav, upravo su »razgovorni«, tj. – kako se to mahom ističe – ta je poezija jednostavna, svakidašnja, obična i priprosta, ali upravo u tome i jest jedna od njenih najvećih vrlina. Redukcija dakle nipošto nije ni slučajna ni neprovjerena, već upravo integralno utkana u okosnicu čitavoga jednog filozofskog i poetskog nazora na svijet.

3.2. Oblici

A	B
drugovi	druzi
vijencima	vijenci
mojih	mojih
suhim	suhijem
u sebe	u se
očima	očma itd.

C

Žanju *srpi*, mašu kose,
Djed se žuri, *snope* broji.
Škriplju *vozi*, brašno nose,
Snaša preduć malo doji.

A. Mihanović, Hrvatska domovina

ili:

Na ovim gorskim stazama, znamenje
Velje mi moći, *ljudma* opomena,
Da čovjek ne smije preko nekih granica.

V. Nazor, Titov »Naprijed!«

U Mihanovićevoj pjesmi očit je metarski razlog (tzv. poetizacija), što ga sili kratkim oblicima plurala. Pjesma je pisana u trohejskom osmercu, i to je njena osnovna ritmička struktura, pa bi duga množina jednostavno isključila takav oblik.

Nazorovo *ljudma* jest također prozodijski jezični oblik. Iako su oblici, *ljudma*, *konjma*, *zubma*, *ustma*, *očma* u starijem hrvatskom jeziku relativno obični oblici, danas se osjećaju arhaičnim, ali i pomalo poetiziranim. Prozodijska prednost je očita: *Ljudma* (dva sloga): *ljudima* (tri sloga), a tako i: *ustma* (2): *ustima* (3), *očma* (2): *očima* (3). Takav stilotvoran prozodijski oblik jest daka-ko i Nazorov *velje* iz istoga stiha. U tom odnosu treba usporediti redovan oblik, koji upotrebljava i Nazor:

Grožde dok zrijalo i pjev cvrčka šibao uzduh
Gledo u zanosu svijetle vizije, što ih je Podne
Pred *očima* stvaralo mojim.

V. Nazor, Maslina

3.3. Rječnik

A	B
kiša	dažd
gorak	žuhak
prozor	pendžer
bolesnička soba	marodecimer
štokavski	kajkavski
štokavski	čakavski
štokavski	štokavski slang itd.

C

Kaži mi, Grlice,
Zašto nosim suze u crnim očima?
Znaš li da stoka pase *travicu* zelenu,
A svirala svira sitne *pjesmice*
Od ljubavi i od crne *zemljice*?

D. Tadijanović, Otvori mi vrata, Grlice

ili:

Tri radna *ljuda*: gribler, plagijator
i jedan doktor, zakučasti stari
sa malo kose i sa malo zuba;
a među njima jedan zvrkast mali,
što sve je knjige prozreo od *šuba*.

I. Slamnig, Evangelisti

U svojoj erotskoj lirici Tadijanović dakako znalački poseže i za deminutivima kao onoj jezičnoj kategoriji u kojoj je »nježnost upravo utkana«. Deminutiv nije uvijek samo »nešto maleno ili nešto drago« iz tzv. objektivnoga svijeta, već je njegov izbor i uporaba prvenstveno znak »dragosti« onoga koji ga odabire. Melankolična erotska Tadijanovićeva lirika objektivizira se upravo u tome svome ruhu i preko takvih kolektivnih stilotvornih kategorija hrvatskoga jezika.

Ivan Slamnig ruši supletivni odnos *čovjek : ljudi* i stvara riječ *ljud*, što bi moralo značiti isto što i *čovjek!* Stihovi su tipični za Slamnigovo jezično (mahom uspjelo) eksperimentatorstvo, koje je međutim u totalnoj službi njegova intelektualističkoga (da ne kažemo: *ljudačkoga*) odnosa prema životu, koji se vrlo često javlja u svojim apsurdnim ili deformiranim oblicima. Među-

tim i Slamnig, kao i mnogi drugi, u svim tim izokrenutim i kompliciranim likovima ljudi i predmeta pronalazi sasvim osnovne ljudske spoznaje: *i p a k*, *i p a k* ljubav stvara čuda, kako to evidentno izbija iz njegove pjesme »Evanđelisti«.

3.4. Sintaksa

A	B
lijepo je	lijepo ti je (et. dativ)
perfekt	aorist
perfekt (tako je radio svaki dan)	kondicional (tako bi radio svaki dan)
perfekt	imperativ
futur (umrijet ću od žeđi)	aorist (umrijeh od žeđi) itd.

C

Kada se moj stari stric razbolio, nosio sam nedjeljom pismene poruke matre Antoniji. Dobivao sam tada po dva medenjaka. Trebalo je jednoga nositi bolesnom stricu.

A kada nam je strica odnijela smrt. Kad nam je strica odnijela smrt, odlazio sam s ostalim dječacima u samostan moliti otpatke hostija.

S. Novak, Badessa madre Antonia

ili:

Tišina. Mrak. Muk —
 Električno zvonce . . .
 Negdje kraj naše sobe —
 Svijeće.
 Kašljanje. Hroptanje. Koraci:
 jedan-dva,
 tri-ništa . . .
 Tišina. Mrak.
 Muk.

Đ. Sudeta, Kad su sva svijetla pogašena

Slobodan Novak upotrebljava vremensku zavisnu rečenicu bez glavne, a onda je ponavlja uz glavnu rečenicu, stvarajući tako vremensku kumulaciju, naglašavajući prijelomni trenutak u kronologiji svojega doživljaja. Takva elip-

sa glavne rečenice (koja je doduše uvijek na neki način kontekstualno prisutna) ostvaruje sasvim osobite mogućnosti sintaktičkoga isticanja, a ono je vrlo često u službi poetiziranoga metaforičkog postupka (kao što su to uvijek uostalom i stihovi), u službi otužnog, nostalgičnoga i depresivnog osjećaja što se provlači Novakovom prozom: djetinjstvo i ljudi iz toga djetinjstva, što se nikada više neće, što se nikada više ne mogu vratiti.

U Sudetinim stihovima nema glagola, nema predikata, nema tzv. radnje, zbivanja. Samo imenice u nabranjanju, priložna oznaka mjesta, brojke koje su nominalizacija stvarnosti i osjećaja. U tom nizanju imenica, kojima Sudeta otkriva samo najznačajnije pojedinosti svojih posljednjih trenutaka, što ih posebno izvlači iz zbroja stvarnosti oko sebe, jasno se nazire ono bespomoćno trajanje tik pred smrt: bolest kojoj nema lijeka, dah smrti, zebnja u čovjeku i stvarima. Jer smrt je eto – tu, kao činjenica kojoj se ne može izbjeći. Imenice (i ono što znače ili mogu značiti) ovdje su pravi glasnici rastanka i odlaska u trenutku kad su doista »glagolska radnja i zbivanje« svedeni na ništicu: ostaje još samo ona nit između života i smrti kad se predmeti javljaju kao posljednji simbol nestanka zauvijek.

4.0. Lingvostilistika hrvatskoga jezika mogla bi prema tome imati slijedeće obrise:

- Vrijednost A mora biti neprestano prisutna u lingvostilističkom opisu, ona se može i posebno istaknuti, ali se može i zaobići, već prema tome o kakvom je konkretnom jezičnom znaku riječ. Izostavljati se može katkad i zbog toga što je inače središnja vrijednost gramatike hrvatskoga jezika.
- Vrijednost B odnosno nuzvrijednost B_1 i B_2 jesu pravo, središnje područje lingvostilistike. Obradivač može skupinski izolirati takve vrijednosti, a zatim i opisati u konkretnim rezultatima. Taj opis može biti globalan (npr. protupravopisna vrijednost velikoga slova ne označava isto značenjsko područje niti u samoga Krleže, niti u odnosu Krleže i Sudete, ili Krleže i nekoga drugog pisca), ali u odabranim slučajevima i podroban.
- Vrijednost C može se uzimati u opis samo u pojedinačnim slučajevima u odabranim i uzoritim primjerima, naprosto zato da se izbjegne preopširnost.

Mislim da bi nam ovako zasnovan rad omogućio da se razumno ograničimo u poslu koji, barem zasada, zastrašuje svojim nepoznanicama.

I tako, ma koliko čovjek bio nevjerni Tomo kada se uputi u teoretske analize i mogućnosti stilistike, postoji ipak dobra nada da je moguće iskobeljati se iz toga pravog mora raznovrsnih i kompliciranih činjenica (jer su i život i književnost i raznovrsni i komplicirani) i, makar izgreden i izmučen, ipak sretno dospjeti na cilj.

O EKSPRESIVNOJ UPOTREBI GLAGOLSKOGA PRIDJEVA RADNOG

Tomislav Trezner

Glagolski pridjev radni služi za tvorbu složenih glagolskih oblika: perfekta, pluskvamperfekta, kondicionala i futura drugog. Ispuštanjem pomoćnog glagola, poradi ekspresivnosti izraza, ovi se glagolski oblici međusobno poistovjećuju oblikom – pa se jedan te isti oblik, glagolski pridjev radni, nalazi tamo gdje bismo očekivali potpun perfekt, ili potpun futur drugi, ili, pak, kondicional.

Podimo od ovih primjera:

Požurio Palunko na obalu pak do svoje kuće. Kad on do kuće, al pred njega . . .

(Ivana Brlić-Mažuranić, Priče iz davnine)

I da bi ti duša ne ispala dok turskog cara *ne dvorio!*

(Uroš i Mrnjavčevići)

Ja b' voljela za mlada junaka, makar nigđe ništa *ne imao*, neg' za stara, makar bogatoga.

(N. pj. III, 545)¹

Požurio je Palunko na obalu pak do svoje kuće. Kad on do kuće, al pred njega . . .

I da bi ti duša ne ispala, dok turskog cara *ne budeš dvorio.*

Ja b' voljela za mlada junaka, makar nigđe ništa *ne bi imao*, neg' za stara, makar bogatoga.²

Radni pridjev *požurio*, iz prvog primjera, mjesto *požurio je*, *ne dvorio*, iz drugog primjera, mjesto *ne budeš dvorio*, i *ne imao*, iz trećeg primjera, mjesto *ne bi imao*, nisu, što je očito, istovjetni glagolski oblici, iako istooblična varka – *požurio*, *dvorio*, *imao* – uvjetuje da značenje smetnemo s uma u korist oblika forme.

Prvi je radni pridjev, *požurio*, perfekt bez pomoćnog glagola, krnji perfekt, a druga se dva – *ne dvorio* i *ne imao* – ne smiju poistovjetiti s prvim. Oblikom *ne dvorio* kazujemo zavisnu budućnost, a *ne imao* izriče psihički stav govornog lica, jer *ne imao* ima izvorno modalno značenje.

Da bi ovaj rad bio što pregledniji, analiza će građe teći u tri smjera, i to:

- a) miješanje modalnosti, izvorne i prenesene
- b) miješanje zavisne budućnosti i modalnog značenja
- c) kondicional bez pomoćnog glagola.

¹ A. Musić, Rečenica s participom pret. akt. II u hrvatskom jeziku, Rad JAZU br. 140.

² Istakao riječi u primjerima T. T.